

НАЗВИ ПОСЕЛЕНЬ СТАРООБРЯДЦІВ НА ТЕРИТОРІЇ КІРОВОГРАДЩИНИ

У статті досліджено етимологію назв поселень Кіровоградської області, заснованих російськими старообрядцями-розкольниками у XVIII ст.

Ключові слова: ойконім, семантика, трансонімізація, старообрядець, розкольник.

Землі Кіровоградщини XVIII ст. були одним із місць переселення представників різних народностей (сербів, хорватів, болгар, румунів, турків, німців тощо), зокрема російських старообрядців.

За словами Ю. Волошина, «головною конфесійною особливістю старообрядців було неприйняття ними обрядових і богослужбових нововведень, запроваджених Російською православною церквою в ході реформи патріарха Никона в середині XVII ст. Вони продовжували здійснювати богослужіння за укладеними ще до реформи так званими «старопечатними книгами», не визнавали нових ікон та новопоставленого духовенства, не приймали чотириконечного хреста, поясних поклонів, триперстного знамення тощо» [2, с. 4].

Другою особливістю представників цієї релігійної течії були «досить сильні есхатологічні настрої, сприйняття ними релігійних та світських перетворень, розпочатих з утвердженням на престолі Петра I, як ознак початку Кінця Світу та приходу Антихриста. Тож будь-які дії влади сприймалися у середовищі старообрядців через апокаліптичне забарвлення й викликали відповідну реакцію, яка виявлялася у намаганні втекти від сфери дії Антихриста, уникнути контактів з його слугами та його світом загалом» [2, с. 4–5].

На означення старообрядців представниками влади та офіційного православ'я вживалося поняття «розкольник». У той же час словом «старообрядцы» позначали попівців, а «раскольники» – безпопівців. Послідовників інших православних течій у документах іменували «сектантами».

Переселення старообрядців на південно-західні кордони для уряду Російської імперії мало свої утилітарні інтереси. Поряд з іншими кріпаками старообрядці були ідеальними колоністами: тверезими, працьовитими, спокійними.

У записках Й.-А. Гільденштедта 1774 р. поселеннями розкольників та великоросів на території сучасної Кіровоградщини були *Зибка*, *Злинка*, *Клинці*, *Калинівка*, *Красний Яр*, *Плоска*, *Спасівка* та *Покровська*.

Слободу *Плоска* (тепер с. *Плоске*, Знам.) описано досить детально: «У ній числиться 200 сімейств російських розкольників чи старовірів, які колись втекли в Польщу. Із заснуванням Нової Сербії, отримавши обіцянку повної свободи віросповідання, вони знову повернулися до Росії й оселилися тут» [3, с. 20]. Наявні й такі фіксації: Сл: *Плоское* [ПГМ-О, Часть 3], *Плоска* [ТВТК, XXVI, 11], с. *Плоское* [КР; СНМ-ХГ, 68].

Звісно, можна говорити про явище відойконімної трансонімізації, оскільки однойменні села є на територіях Закарпатської, Чернівецької, Рівненської та Київської областей, проте імовірнішою видається відапелятивна мотивація: степові землі Кіровоградщини та наявність місцевих ойконімів на позначення рівнинної поверхні (*Рівне*, *Поляна*, *Роздол*, *Лужок*, *Полонисте*) вказують на визначальну для називання поселення саме ландшафтну ознаку; пор. прикм. *плоский* «який не має помітного схилу (про берег, дах і т. ін.); пологий» [10, т. VI, с. 591].

Така ж ситуація і з назвою села *Зибкове* (Он.), яке заснували переселенці з Чернігівщини, Московської та інших губерній Росії [6, с. 677]. У фіксаціях XVIII–XIX ст. поселення мало назву *Зыбкое* [ТВТК, XXVI, 12; КР; СНМ-ХГ, 65] з очевидним наголосом на першому складі. У щоденнику Гільденштедта вказано: «*Зибка* – розкольникська слобода, сюди входить близько сотні сімей, які переселилися 10 років тому зі Стародуба» [3, с. 41]. На південному заході Брянської області (Росія) розташоване місто *Новозыбков*, яке вперше згадується в універсалі полковника Стародубського полку М. А. Миклашевського 1701 р. як слобода *Зыбка* [1]. Проте й у цьому випадку відойконімна трансонімізація є сумнівною. У записках того ж Гільденштедта зазначено: «Наш шлях пролягав верст 12 абсолютно *плоскою*, дуже родючою рівниною на північний захід, до верхів'я балки Купієватої, а звідти 8 верст у тому ж напрямку поміж ярів, покритих невеликим лісом, до слободи *Зибкої*, яка розташована по обидва

боки яру...» [3, с. 41]. З огляду на такі характерні ознаки місцевості, назву *Зибка* слобода отримала теж за особливостями місцевих ландшафтів, пор. рос. *зыбкий* – «упругий, уступчивый под тяжестью; качкий, валкий; что склонно колыхаться, качаться» [4, т. I, с. 617]. Тільки у XX ст. ойконім морфологічно не виправдано ускладнюється за зразком відантропонімних утворень.

За такою ж локативною ознакою, очевидно, виникли назви *Пищаний Брід* (Добр.) та *Червоний Яр* (Кіров.).

Слободу *Пищаний Брід* заснували вихідці з Московської, Калузької та Чернігівської губерній [6, с. 226]. Назва виникла внаслідок лексикалізації та онімізації словосполучення з опорним ГТ *брід* «мілке місце річки, озера або ставка, у якому можна переходити або переїжджати на інший бік» [10, т. I, с. 237] та означенням *пищаний* «який складається з піску; який містить багато піску» [10, т. VI, с. 553].

Червоний Яр до XX ст. був слободою *Красноярь* [ПГМ-Е, Часть 4], утвореною переселенцями з Курської губернії [6, с. 366]. Ойконім має відоронімне трансонімізоване походження. Означення *красный* вказує на червонуватий колір місцевих ґрунтів через наявність відповідних мінералів, про що свідчить й історична назва місцевої річки – *Красная* [СНМ-ХГ, 38].

Очевидне явище відойконімної трансонімізації спостерігається на прикладі назв розкольницьких поселень *Злінка* (МВ) та *Клинці* (Кіров.).

Злінку заснували селяни-старообрядці – вихідці з посаду *Злінка* Новокиївського повіту Чернігівської губернії [6, с. 403]. Про появу на території сучасної Кіровоградщини злинчан ідеться в записках Гільденштедта: «У часи Петра Великого, а також під час царювання Єлизавети Петрівни внаслідок віросповідальних переслідувань великороси-розкольники тікали з різних місць Великої Росії у Польщу, але під час заснування Нової Сербії залучені назад даруванням віросповідальної свободи» [6, с. 34].

Найвірогіднішим видається явище трансонімізації ойконіма з однойменного поселення на Поліссі (тепер Брянська область, Росія). Менш імовірно є відфлоролексемна онімізація; пор. *злінка* «рослина *Erigeron canadensis*» [9, т. II, с. 158] = *пушняк* «рід одно- і багаторічних гіллястих рослин із родини кошичкоцвітих» [7, с. 525].

Слободу *Клинці* на Кіровоградщині заселили вихідці з Російської імперії [6, с. 361–362]. На підтвердження факту відойконімної трансонімізації в Брянській області розташований однойменний адміністративний центр. Історія російського міста вказує на те, що слободу *Клинці* у 1707 р.

заснували селяни-старообрядці й назвали її за прізвищем перших поселенців (*Клинець* у множині) [1].

Імовірно, перенесення назви населеного пункту відбулося і на поселення *Калинівка* (Кіров.). *Калинівку* заснували переселенці з Курської області [6, с. 361], а історичною батьківщиною поселенців є с. *Калинівка* (Курська обл., Росія). Відфлоролексемне походження назви української *Калинівки* суперечливе з огляду на непродуктивність творення ойконіма від лексеми *каліна* два століття тому. Також виключається походження назви від прізвища польського магната Калиновського, який не міг володіти в цих краях землями. Щоправда, ойконім може бути мотивований поширеним в Україні жіночим іменем *Калина* (на території Кіровоградщини тільки сучасних *6 Ганнівок*, *5 Мар'ївок*, *7 Мар'янівок*, *3 Катерінівки* тощо).

Одним із перших сіл, заснованих на початку XVIII ст. старообрядцями з Центральної Росії, була *Знаменка* (тепер – *Знам'янка Друґа*, Знам.) [6, с. 324–325]. За даними кількох джерел, місто *Знам'янка* отримало назву від однойменного села, заснованого російськими старовірами на початку XVIII ст. [6, с. 324–325]. Вважають, що це були переселенці з Орловської губернії, а саме з села *Знаменське*, іменованого так через особливе пошанування старовірами ікони *Знамення Богородиці* [1], проте відойконімна деривація у зворотному напрямку ойконімів від *-ськ-* до *-к-* трапляється рідко, тому походження ойконіма *Знаменка* все ж таки безпосередньо пов'язується зі сферою сакрального, яка культивувався старообрядцями, а саме назвою шанованої в середовищі старовірів ікони та свята *Знамення Богородиці* [11, с. 148], під час якого, вірогідно, російські старообрядці заснували поселення.

Малоймовірим є утворення ойконіма *Знаменка* за допомогою суфікса *-к(а)* в релятивній функції від рос. *знаменник*, *знаменосец* «той, що носить прапор» [4, т. I, с. 688] у зв'язку з розселенням на цих землях учасників російсько-турецької війни – бомбардирів і прапорносців (рос. *знаменосцев*) [8, с. 223–225].

Сучасна ж назва *Знам'янка* з'явилася в радянський період, її семантика змінилася в бік відапелятивної, пор. *знамя* (укр. діал. *зна́м'я*) «знамено; ознака, знак» (< псл. **znate*, пов'язане із **znatъ* «знаний, відомий») [5, т. II, с. 270].

На території сучасного села *Спáсове* (Новг.) під час заснування Нової Сербії жили розкольники, тому поселення мало назву «розкольницька слобода *Спасівка*» [3, с. 39]. Сучасний та

історичний агіаойконіми утворені в релятивній функції від назви християнського свята *Спаса*. Відантропонічне походження є малоймовірним, оскільки поселення паралельно іменували *Благодатним* [СНМ-ХГ, 51].

На території сучасної Кіровоградщини збереглася низка ойконімів із сакральною семантикою (*Первозванівка, Покрівка, Покрівське, Успенівка, Успенка*), однак не варто асоціювати кожен їхній процес іменування з традицією старовірів. Зокрема, село *Покрівське* (Кіров.) було засноване втікачами-великоросами з Рязанської губернії

[6, с. 365], проте «вони не були старовірами, а православними, тому й слобода також називається Правовірною» [3, с. 38]. Можливо, ойконім походить від назви свята та ікони *Покрови Пресвятої Богородиці*.

У зв'язку з відсутністю прямих свідчень про походження таких поселень та з огляду на загальну специфіку номінації подібних назв із християнськими мотивами їх виникнення можна пояснити храмовими днями чи відповідними церковними святами, у часових рамках яких виникали поселення.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

1. Загальні назви

ГТ	– географічний термін	рос.	– російський
діал.	– діалектний	с.	– село
пор.	– порівняй	Сл:	слобода
псл.	– праслов'янський	укр.	– український

2. Райони

Добр.	– Добровеличківський	МВ	– Маловисківський
Знам.	– Знам'янський	Новг.	– Новгородський
Кіров.	– Кіровоградський	Он.	– Онуфріївський

Умовні скорочення назв джерел

КР	– Карта Александрійского уезда. – Одесса : Литография Э. Шмида (составил Рябков П. З.)	СНМ-ХГ, 1896	– Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении / Губернский статистический комитет. – Херсон : Тип. Губернского Правления, 1896. – 544 с.
ПГМ-Е	– Планы генерального межевания 1765–1836 гг. Елисаветградский уезд / Описание смежных уездов Херсонской губернии	ТВТК	– Трехверстная военно-топографическая карта России. Губерния Херсонская, 1855 год
ПГМ-О	– Планы генерального межевания 1765–1836 гг. Ольвиопольский уезд / Описание смежных уездов Херсонской губернии		

Список літератури

- Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
- Волошин Ю. В. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст. (історико-демографічний аспект) / Ю. В. Волошин. – Полтава : АСМІ, 2005. – 312 с.
- Гільденштедт Й.-А. Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року / Й.-А. Гільденштедт ; упоряд. А. В. Пивовар. – К. : Академперіодика, 2005. – 48 с.
- Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : ГИС, 1955. – Т. 1–4.
- Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982–2006.
- Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. / Ін-т історії АН УРСР ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – Т. 11 : Кіровоградська область. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 816 с.
- Кобів Ю. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин / Ю. Кобів. – К. : Наук. думка, 2004. – 800 с.
- Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / В. В. Лучик ; відп. ред. В. Г. Скляренко. – К. : Академія, 2014. – 544 с.
- Словарь української мови : в 4 т. / упоряд. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958–1959.
- Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
- Янко М. Т. Топонімічний словник України : словник-довідник / М. Т. Янко. – К. : Знання, 1998. – 432 с.

O. Holinatyi

THE OLD BELIEVERS' NAMES OF KIROVOHRAD REGION SETTLEMENTS

The article discusses the etymology of the names of Kirovohrad region settlements that were founded by the Russian Old Believers in the 18th century.

The migration of the Old Believers to the southwest borders served to the best utilitarian interest of the government of the Russian Empire. Unlike other serfs, the Old Believers were ideal colonists: sober, hard-working, quiet.

In his notes (1774), J. A. Gildenshtedt mentioned such settlements of dissenters and Great Russians in the territory of modern Kirovohrad region as Zybka, Zlynka, Znamianka, Klyntsi, Kalynivka, Krasnyi Yar, Pishchanyi Brid, Ploska, Spasivka, and Pokrovske.

Contrary to the generally accepted theory of the origin of similar oikonyms from the names of the earlier settlements (oikonymic transonimization), in some cases another etymology seems to be more credible. In particular, the names Ploska and Zlynka indicate that the landscape characteristics were decisive for naming these settlements, which is reflected in the historical sources of the 18th century. The settlements of Pishchanyi Brid and Krasnyi Yar were obviously named based on the location characteristics as a result of lexicalization and onimization.

The origin of oikonyms Znamenka, Spasove and Pokrovske is directly related to the sacral sphere. The aforesaid oikonyms were derived in the relative function from the names of Christian holidays of Our Lady of the Sign (Znameniyе), the Saviour (Spas) Days, and the Intercession of the Theotokos (Pokrov), accordingly.

Due to the absence of direct evidences about the origin of such settlements and the general specific of the nomination of similar names with Christian reasons it is possible to explain these oikonyms by temple days or by the proper church holidays in the sentinel scopes of which such settlements were built.

However, an obvious phenomenon of oikonymic transonimization can be seen in the names of dissenters' settlements Zlynka, Klyntsi, and Kalynivka, but there are no convincing arguments to confirm or to oppose this position.

Keywords: oikonym, semantics, transonimization, Old Believer, dissenter.

Матеріал надійшов 06.11.2015

УДК 81'373.23:378.4(477-25)КМА

Даниленко О. В.

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНТРОПОНІМІВ ДІЯЧІВ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ XVII–XVIII ст.

Статтю присвячено аналізу семантики прізвищевих назв і прізвищ діячів Києво-Могилянської академії XVII–XVIII ст. Під семантикою розуміють відношення між мовним вираженням матеріалу та значенням, яке він має. Семантика тісно пов'язана з мотиваційними відношеннями.

Ключові слова: антропоніми, семантика, мотиваційні відношення, принципи, мотиви і способи номінації.

Семантика антропонімів, як і інших власних назв, є специфічною, оскільки не відбиває поняття. Можна говорити лише про первісну семантику антропонімів, тобто про мотиви та принципи номінації. У цьому контексті варто згадати про існування декількох підходів до класифікації прізвищ з погляду лексико-семантичної бази.

Зазвичай виділяють етимологічний (М. Бірила), соціологічний (Я. Бистронь), історико-функціональний (С. Бевзенко, М. Демчук), синхронно-діахронний (О. Добровольська, Ю. Карпенко, Р. Керста, Р. Осташ) та інші підходи.

Наприклад, В. Никонов, аналізуючи прізвища з семантичного погляду, розподіляє їх на